

МИХАЙЛО ОБІДНИЙ.

В обороні могила поляглих українських лицарів

ТАРНІВ — ЛЬВІВ
в друкарні видавничої спілки „ДІЛО“ — РИНОК ч. 16.
1921.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

В обороні могил поляглих українських лицарів.

Дванадцять років назад, розшукуючи могили деяких визначних українських діячів, мав я досить великі труднощі в своїй роботі, — то хрест без напису, то нема зовсім хреста, а часом і могила зрівнялася з землею. Свідки, старші люди, повмирили, а молоді нічого певного сказати не могли. Пригадую, як зовсім не могли розшукати могили поета Манджури.

Про це негативне явище писав я в 1910 р. в газеті „Кубанщина“ в своїй статті „Про могили Василя Мови-Лиманського та Якова Кухаренка.“

Чим же пояснюється як тоді так навіть і тепер відсутність громадянського опікування над могилами великих людей нашої нації.

В ті часи українська інтелігенція не була проникнута духом національності, то була інтелігенція скоріше етнографічна. А тепер, коли ми 4 роки боремося за суверенність нації, за самостійність держави, коли значно поглибили своє усвідомлення, тепер на нас покладається і більше суворі обов'язки і коли згаданого негативного явища не можна було нам простити тоді, то тим більше не можна простити тепер.

Великим коштом заплатила українська нація за довгождану волю та ще й платить до сьогодні.

Трудно сказати, скільки від початку 1917 р. до тепер згинulo Українців в боротьбі з ворогами за самостійність України, кожному разі їх треба лічити на сотні-тисячі.

Від Кубані до Сяну немає місця, де-б не курилася українська кров над свіже насипаними могилами.

Старшина, козак, стрілець, селянин-повстанець, священник, учитель, лікар, суддя, студент, гімназіяст і и., і и., за-снули під тими могилами.

А скільки загинуло українських жінок на полях боїв, у черезвичайках та у селах рідних...

Революційний гураган та безперестанні бої, відбираючи життя людське, одночасно загладжують і сліди по них. Так легко і непомітно зникають убогі хрестики з могил, саміж могили заростають травою, буряном, чи рэмиваються водою, западають та зрівнюються з землею. Чи мало й таких могил, що й хреста Божого нікому було поставити?

Невідрадни відомости одержуємо про охорону могил, властиво про руйнування могил. Галицька українська преса подає відомости про нечувану наругу над похованими українськими вояками в Берестю; там розкопано могили і через кладовище проведено кінно-залізну дорогу; люди, що пишуть чи прибувають до нас особисто, зі сльозами на очах оповідають, що скрізь могили українських мучеників руйнується, а на їх місці ставиться склепи, різні будівлі чи навмисно в наругу роблять стайні, повітки, загороди.

А на еміграції в Європі, Америці, Африці, де гинуть від голоду і хвороби тисячами нещасні українські вигнанці, скільки могил ніким неоплаканих, ніким неупорядкованих.

Чи думали поляглі страдники, що імя і прах їх так скоро загладиться, так скоро заросте буряном.

Даремно через пять-десять років буде розшукувати батько могилу сина, чи син — могилу батька, бо вже тепер не знаходять.

Чомуж ніхто не опікується над охороною цих могил?

Чому українська преса (я не маю на меті пресу українців Галичан, яка багато цій справі присвятила уваги) не обмовилась і словечком в оборону могил? Адже надсилалось до редакцій урядових органів, партійних і непартійних газет десятки статтів про охорону памяток взагалі та могил зокрема, одначе „патентовані редактори“ в кращому разі повідомляли, що для цих неактуальних питань бракує місця в газеті.

Чому ти, Український Народе, що маєш свою державу, уряд, військо, не опікуєшся над могилами твоїх кращих синів, борців за твою волю?

Чому ти, український інтелігенте, що й досі носиш незагоєні рани від московських бичів, не дбаєш про пошану поляглих твоїх товаришів, не несеш ініціативи в широкі маси народу, не даєш доброго почину в цій праці?

Чому ти, український селянине, пошарпаний, ошуканий ворогами, ти, великий селянине, що маєш тепер і свій уряд і військо, які лише й можуть тебе оборонити, байдуже оберюєш на полі могилу козака, що поляг за твою волю і не поставиш на могилі хреста Божого, а ти, дочко селянина, не посадиш на могилі лицаря калини червоної, тополі високої?

Чому ти, український робітнику, ти, що бачив як тебе заводили лише, щоби використати твою працю, забуваєш про поляглого свого товариша козака, який йшов разом з тобою в боротьбу проти твоїх гнобителів?

Нарешті я звертаюся взагалі до добрих українських людей, що боліють всяким нещастєм нашої нації, невже ж у них не викликають жадної краплини жалю руїни могил українських праведників, невже й вони обминуть своєю увагою ці неоплакані могили... Хочеться вірити, що так не станеться.

Тяжко проводити аналогію занедбання могил великих синів української нації за часи царату і тепер, тяжко мовчати про ті національні болячки, які вимагають кричати, тяжко писати про те, що може приносить дещо прикраси тим, від яких ми маємо право вимагати, та „всує живе дух мій, бо скорбі не преємлеть“.

Цю справу слід булоб поставити в державному масштабі та очевидно громадянство і військо самі мусять перейняти на себе ці обов'язки і працю, як то зробили в цьому році брати наші галичани і де це діло під проводом щирого громадянина і славнозвісного вченого Д-ра Івана Крип'якевича вже набрало поважних форм успіху.

У нас до цього часу справу охорони військових могил урядовим шляхом перевести чомусь не вдалось, не відпускалось коштів, навіть кошторисів не розглядалось.

Отже мусимо відкинути всі труднощі, всі перешкоди та негайно розпочати упорядкування могил, взявши їх під своє військово-громадське опікування.

Особливо близько до цієї справи мусить стати наше військо, яке в цей час є найбільше національно свідомим і активним чинником державної відбудови України. Кожен військовий, чи то старшина чи козак, мусить виявити ініціативу в цій справі і порушувати це питання, де б він не перебував.

Щож можна і слід зробити зараз в цій справі? Насамперед треба по всій Україні і на еміграції заснувати на місцях Комітети охорони військових могил з представників від духовенства, шкіл, різних громадських, культурно-просвітних та інших організацій і поодиноких осіб, що хотілиб у комітеті працювати.

В завдання Комітету буде входити: 1) відшукування і зареєстровання могил; 2) їх упорядкування; 3) охорона; 4) винаходження засобів та 5) організація урочистого свята „Дня поляглих“.

1. Відшукування і зареєстровання могил.

Кожний комітет в районі свого міста чи волости переводить розвідку військових могил і заповнює окремий на

кожну могилу листок поляглого такими відомостями: Призвище, імя та по батькові поляглого; коли військовий, то яку мав рангу; якої частини війська; коли народивсь — день, місяць, рік; де народився — губернія, повіт, волость, село; чим ваймався дома (фах); імена батька, матери та їх адреса чи іншої родини; місцевість де поляг — губернія, повіт, волость, урочище; коли поляг — день, місяць, рік; де — в якій лічниці, в хатнім лікуванні чи в полі; причина та рід смерти; свідки смерти — назвисько, адреса; коли похоронено — день, число, місяць, рік; де саме — губернія, повіт, волость, урочище; на кладовищі загальнім, окремім військовім чи в полі, — назвати урочище; в могилі окремій чи братській; свідки похорону — назвисько, адреса; в якому стані могила — чи є хрест, — коли з написом, то дослівно останній записати; ким упорядкована могила; чи постійно дбається про упорядкування та охорону її; записати про життя, діла та смерть поляглого; що по нім полишилося (фотографії, рисунки, його власні праці, народні перекази і т. п.) та в кого воно.

По можливости до листків додавати фотографії та пляни кладовищ і поодиноких могил. На листкові зазначається, коли його складено*).

Заповнені листки вписується в окрему книгу, а черга під якою записано у книзі проставляється на листкові, а також на написі хреста. Крім того ця черга ще вирізується чи вибивається на невеличкому каменю чи цеглині, що обов'язково закопується на $\frac{1}{2}$ аршина в землю по середині могили, це на той випадок, коли деякі могили, особливо в чужих краях, залишаючись без догляду не будуть мати ні написів на хрестах ні самих хрестів — то щоб легше було відшукуючому перевірити могили.

Листки на поляглих треба виготовляти в декількох при-
м'ірниках і надсилати до: а) Головного Військово-Історичного Музею-Архиву У. Н. Р.; б) Українського Військово-Історичного Т-ва (секція Відродження, Комісія охорони військових могил) та в) Краєвого Комітета охорони воєнних могил — секція Українського Горожанського Комітета у Львові (до останнього особливо важно надсилати листки на поляглих в Польщі та Галичині вояків наддніпрянців та поляглих на Великій Україні вояків галичан).

Через свій комітет місцеве населення буде зноситись із зазначеними вище інституціями та організаціями в справі розшуку могил поляглих членів родин.

2. Упорядкування могил.

При упорядкуванні цілих кладовищ чи поодиноких могил насамперед треба дбати, щоби вигляд хрестів, монументів

*) Зразки „Листка поляглого“ можна виписувати від Головного Військово-Історичного Музею-Архиву чи Українського Горожанського Комітету у Львові.

тів, каплиць, огорожі, брам, хат для доглядача мав український національний стиль для чого, на разі потреби, треба звертатись до компетентних чи фахових в цій справі осіб, українських художників, архітектів, артистів-різбарів.

Кожне кладовище обов'язково треба огородити муром, парканом, тинном, і т. п. Повикошувати траву і бурян, могили пообкладати дерном, а по можливості понасаджувати квіток та повистругувати і потрусити піском стежки проміж могил. Посадити дерева понад огорожою — бажано струнких тополів — та на широких доріжках якогось листатого тінистого дерева. Хрести поставити на всіх могилах однакові із каменю, заліза чи міцного дерева, невисокі — не вище від півтора аршина над могилою, то вони довший час стоять. На хрестах поробити відповідні написи про поляглого та написати чергу могили, під якою вона зареєстрована. По середині кладовища засобами вдячного поляглим борцям всього місцевого населення будується каплицю, монумента чи звичайно високого хреста з написанням слів глибокої пошани та невимовної туги за загинувшими, а також дати — коли і ким збудовано. В хату доглядача придбати окрему книгу для розпису одвідувачів.

Поодинокі могили десь на полі упорядковується в такий спосіб. Коли є поблизу камінь, то сама могила обкладається чи викладається з каменю, а як нема, то насипається землею не менше півтора аршина висоти, а братські могили насипається як можна вище та обкладається дерном. Поодинокі могили також по змозі огорожується та обов'язково обсаджується деревом, — дуже гарно тополями чи калиною. Хрестів і на цих могилах високих ставити не варт, особливо коли вони з дерева. На хресті робиться відповідний напис про поляглого та черга могили.

3. Охорона могил.

Охорона могил безумовно покладається на все українське громадянство та військо. Для постійного ж догляду Комітет запрохує покаліченого в бійках з ворогами українця вояку. Цей вояка-доглядач постійно живе в хаті при кладовищі та побирає платню від Комітету. Бажано, щоб він завжди ходив в уніформі того українського війська, в якому служив. Він буде оповідати одвідувачам, чим визначився кожен поляглий лицарь та в якій бійці чи при яких обставинах загинув.

4. Винаходження засобів для упорядкування та охорони могил.

Кошти Комітетів складаються переважно з офір. В церквах Комітети мають свої постійні скриньки для офір, а під час служб Божих збирають окремо. Крім того збирається офіри на різних зібраннях та по організаціях.

Для упорядкування кладовищ та поодиноких слід використовувати школи та різні організації. У керуванням своїх учителів залюбки підуть весною тами на кладовище для праці, а згодом ця праця викличе у них заінтересування.

5. Організація урочистого свята „Дня поляглих“.

Для вічної пошани лицарів поляглих за волю самостійної України встановлюється велике урочисте національне свято — „День поляглих“ чи „День національної жалоби“. Бажано такий день встановити весною, коли переводяться навчання в школах, щоб і учні інкорпоре з учителями взяли участь в цьому святі. На мою думку такому дню відповідав би день св. Миколая 9 (22) травня.

Заздалегідь перед наступаючим святом шкільна і інша молодь старанно упорядковує та прикрашує національними емблемами кладовище та поодинокі могили на полях.

На передодні свята по всіх церквах відправляється вечерню. В день свята по всій Україні ні праці в інституціях, ні навчання в школах не переводиться. Зранку в церквах відправляється служба Божа, після чого духовенство і парохіяне з окрестами під співи хору та церковного дзвону, а військо та учні під звуки оркестри ідуть на кладовище.

Кожен з учнів та взагалі бажуючих несе зплетений із живих квіток вінок, якими урочисто прикрашується хрести.

Біля брами кладовища стоїть почесна військова чи пласту варта, як рівнож і на середині кладовища біля каплиці чи братського хреста.

На кладовищі, а потім в полі відправляється панахиду з процесіями а по полудні відбувається вечорі-академії з рефератами і деклямаціями.

В цей же день в церквах, військових частинах, школах та різних інституціях прибивається дошки з іменами та призвищами загиблих козаків, парафіян, учнів, співробітників та інших.

* * *

Накресливши досить стисло плян упорядкування і охорони військових могил, хочу вірити, що наша інтелігенція на практиці значно його доповнить.

Ми мусимо виконати свій обов'язок перед загиблими лицарями, перед нацією, щоби грядучі покоління не зустріли нас з докором та щоб змогли вклонитися могилам тих, що здобули для них волю.